
ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅԵՐԵՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ՆՈՐՄԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐՆ ԸՍՏ
Ա. ԱՅՏԸՆՅԱՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ *

ԶԱՐԻԿ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ երկլեզվություն, մեռած գրաբար, անկենդան աշխարհաբար, լեզվի փոփոխություն, լեզվի տարբերակներ, արևմտահայերեն, լեզվական նորմ, քերականական կառուցվածք, քննական քերականություն, արևմտահայերենի նկարագրական քերականություն, լեզվամշակ, մշակության գործիքներ:

Արսեն Այտրնյանը (1825–1902) հայ բանասիրության նշանավոր դեմքերից է: Լեզվաբան-լեզվասեր, բանասեր-բանահավաք, իմաստասեր-փիլիսոփա մի անհատ, ում ժամանակի պահանջմունքը հորդորեց հանձն առնել նոր աշխարհի համար նոր լեզվի գործածությանը՝ «քանի մը խոսք ի նպաստ խոսելու»: Նրա «Քննական քերականությունը» (1866 թ., Վիեննա) նոր դարագլուխ բացեց հայոց լեզվի պատմության մեջ¹: Ավելին, լեզվական տարբեր իրողությունների՝ Ա. Այտրնյանի ըմբռնումները վեր են բարձրանում նրա ժամանակից և շատ կողմերով կապվում այժմեական լեզվաբանության խնդիրների լուծման հետ. մերօրյա հայերենի նորմավորման, լեզվաշինական աշխատանքների կարգավորման, ճիշտ լեզվաքաղաքականություն վարելու գործընթացներում զգալի նշանակություն ունեն այտրնյանական դասերը:

XIX դ. կեսերին «գիտոց մեջ» հետազոտության նյութ դարձավ աշխարհաբարը, հասարակական ուշադրությունը սևեռվեց նրա կանոնարկման վրա: Ահա այս գործին լծվեց Ա. Այտրնյանը: Նրա կարծիքով ոչ միայն լեզվի բառերի պատմությունը պետք է կարգավորել բառարանի մեջ, այլև նույնը ժամանակագրության քերականությամբ պետք է լրացնել: Լեզուներն իրարից տարբերակող ամենամեծ հատկանիշը քերականությունն է. եթե բառական խտրու-

* Ընդունվել է տպագրության 15. XI. 2018 թ.: Գրախոսվել է 18. I. 2019 թ.:

¹ Ա. Այտրնյանի լեզվաբանական հայացքներին անդրադարձել են Գ. Ջահուկյանը, Է. Ադայանը, Ա. Աբրահամյանը, Ա. Վարդանյանը. առաջին մենագրական ուսումնասիրությունը կատարել է Ա. Ս. Աբրահամյանը (□Արսեն Այտրնյանի լեզվաբանական հայացքները□, Երևան, 1984 թ.):

յունը նյութական է միայն, քերականականը լեզուների “կերպական գատիչն” է: Այն լեզվի գործնական հմտության միակ գործիքն է:

Ա. Այտրնյանն ինքն է, թերևս, ամենքից լավ ներկայացրել իր կատարածը: Նպատակը չի եղել հայերենի առջև ծառայած բազմաթիվ խնդիրներ լուծելը, ուղղակի ջանացել է ճշմարիտ տեսության ելակետը նշել, “ժամանակի անցմամբ և տարակուսներու մթովը թխացած” ներկան իր անցածով լուսավորել՝ զգուշացնելով և անձամբ զգուշանալով լեզվի տեսական-գործնական ընթացքը միակողմանիորեն քննելուց, եղածը հնարավորինս մեղմելուց կամ չեղածը ցուցադրելուց: Ջանացել է գրաբար քերականություններից աշխարհաբարյան հայերենի քերականություն լույս ընծայել՝ պահպանելով “Հայկաբանության” կանոնները, առաջնորդվելով կանոնների կանոնով. “Քերականութիւնն արուեստ մըն է, որ կը սորվեցընէ լեզու մը 1. ուղիղ հասկընալ եւ 2. անսխալ խօսիլ կամ գրել”:

Իսկ ինչո՞վ է պայմանավորված քննական “խոստացողական” բառի գործածությունը: Այտրնյանը բացատրում է՝ այն պահանջում է քննել ու ընտրել, գրաբարի նմանությունների, փոխառությունների կամ օտարությունների չափն ու սահմանը որոշել, համեմատել և հակադրել, զուգահեռ ձևերը նկատել, տեղ-տեղ ավելի որոշ ու հատու վճիռ կայացնել՝ գործածության երկու կամ երեք ձևերից միայն մեկը՝ ընդունելին ի ցույց դնելով, զեղծումներն ու սխալները մատնանշել և այլն: Ահա թե ինչու շատ դեպքերում նորոգություն անելու ցանկությամբ չի առաջնորդվում: Երբեմն-երբեմն հին գանձարանների խորշերն է միայն բացում՝ շատ լավ գիտենալով, որ լեզուն ազնվացնելու կամ ճոխացնելու անվամբ նորոգությունից մինչև իմաստակության սահմանն անցնելը բավական է մեկ քայլ: Նա համոզված էր, որ այս “Քերականությունը” իր գլխավոր նպատակին ծառայեցնելու դեպքում ամենքին հավասարապես ծառայելու գործիք կդառնա: Իսկ նպատակային պահանջն անբեկանելի էր. “Միայն՝ կը կարծենք, թէ մէկու մ'ալ անհրաւած չենք ըլլար, երբ պահանջենք որ... լեզուին օրէնքները ծանօթանան, անհայազէտն հայազէտ ըլլայ, եւ հայախօսը միանգամայն ուղղախօս. կանոնն ըլլայ տիրող, եւ անտէրնչութեան վիճակի մը մէջ աղաւաղութիւնները չգօրանան օրէօր” (էջ 329):

“Ներկան անցածով լուսաւորելու է” նշանաբանով Այտրնյանը քննում է հայոց լեզվի պատմության շատուշատ հարցեր, հետազոտության նյութ է դարձնում իր ժամանակի հայերենը՝ կարևորելով բնության և իմացականության օրենքները, ժամանակի գործոնը: Երևույթներն առաջ բերելը բնության գործն է,

² Ա. Այտրնյան. Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի, Երևան, 1987, էջ 1 (այսուհետև այս գրքից մեջբերվող հատվածների էջերը կնշվեն տեքստում):

երևույթների քննությունը՝ իմացականության, իսկ բնությանն աջակից է ժամանակը: Մարդու մտավոր գործունեության ընթացքի “գլխավոր երեւեցուցիչն է խօսողութիւնը կամ լեզուն”՝ “հայ մտաց արտաքինը”: Այն, իր ընդհանուր ու ներքին զարգացմանը և արտաքին ձևի հետ սերտորեն լծակցված, դրսևորվում է անհատական խոսքով՝ “անհատաբար կը բխէ”, որի արդյունքում մտավոր գործունեության գումարելիների գումարը դառնում է պատմություն, դառնում է ժամանակագրություն: Վերջինս այն ժամանակ է բարձրագույն կարևորություն ստանում, երբ հյուսվածքի բազմակնճիռ թելերի կապակցությունը քննելուց բացի անցյալի միջոցով ներկան, ներկայի միջոցով անցյալը ճանաչելուց առավել դեպի ապագան առաջնորդող ճիշտ ուղիներ են ուրվագծվում: Ներկային տրված չէ ապագայի բացարձակ տեսողություն, իսկ ապագայի էությունն է մարդկային հաշիվներից դուրս և անստույգ լինելը: Այսուամենայնիվ, իբրև ապագա շենք, այն կարելի է տեսնել իր հիմքերի վրայից. ուրեմն յուրաքանչյուր լեզվի ապագան ներկայում դրվող և դրված հիմքերից կախում ունի: Այսընայանական այս դասը խիստ արդիական է:

Ինչո՞ւ է լեզվի քննությունը կարևոր, և ո՞րն է լեզվաքննության պատմական նշանակությունը: Լեզուն այն կրող ժողովրդի նյութական, բարոյական ու մշակութային արժեքների “ծանրաչափն” է: Այսպես. “Հին աշխարհի մեջ Ելլադայի նուրբ ու փափուկ ատտիկերենը եւ Լատինի հզոր եւ պերճ լատիներենը՝ Յունաց գեղեցկասէր մտացն ու Հռոմայեցւոց յաղթասէր բնաւորութեանը ճշգրիտ հայելիներն էին” (Էջ 34): Հայոց լեզուն ևս իր գորեղությամբ ու զարդարանքով, իր կանոնավորմամբ և զարգացմամբ կամ իր անկումներով ու անտեսվածությամբ, հասարակացմամբ և փոփոխություններով յուրատեսակ “ծանրաչափն” է հայոց ազգի մտավոր, նյութական և բարոյական հաջող կամ անհաջող վիճակների:

Այսընայանը կարողանում է ճանաչել համընդհանրական լեզվաիրողությունները. լեզուն ընդհանուր է, և հայերենն ուսումնասիրել նշանակում է ընդհանուրից մասնավորին իջնել, ընդհանուր մարդկայինն ազգայնացնել, բայց և չմոռանալ՝ հայոց լեզուն կարևոր նյութ է պատմահամեմատական լեզվաբանության համար:

Իբրև իմաստասեր՝ լեզվագետը պիտի ետ նայեր ու հասներ Մեծ սկզբի՝ առաջին լեզվի հիմնախնդրին: Բայց ծագման կամ ծննդյան գաղափարը լեզունների պատմության մեջ յուրովի է մեկնաբանվում: Ինչո՞ւ: Որովհետև մարդկային ծնունդն առանց նախընթացի գուտ պատմական մի դեպք է. ծնունդը մարդու կենսագրության մեջ շղթայի առաջին օղակն է: Իսկ լեզունների պատմությունը հակառակն է հաստատում՝ գրեթե անկարելի է նրա առաջին օղակը գտնել: Այսընայանը փիլիսոփայում է. “Անկարելի եղած է նոյն առաջին օղակը գտնել,

մինչևեւոր վերջապէս հասնինք այն առաջին աստուածապարզն լեզուին, որուն սկզբնական վիճակին վրայ արդի փիլիսոփայական լեզուաքննութիւնը՝ ամենակերպ ընդարձակ հետազոտութիւններովը հանդերձ չէ կրցած վճիռ բերել: Ասել կ'ըլլայ ուրեմ նոր մեզի ծանօթ հին լեզուաց ծնունդը կամ սկզբնաւորութիւնը՝ իրենց զաւակացը ծնընդենէն կամ սկզբաւորութենէն միայն կարելի է գուշակել, այսինքն լեզուի մը ծագումը՝ այն անզգալի անդադար փոփոխութեանց շարունակութեանը մէջն է. եւ ծնած կը համարուի՝ երբ որ իւր նախընթացէն բարոյապէս զատուած յատուկ կերպարանք առած է" (էջ 32): Այս ճանապարհին նա հասնում է մտածողության, լեզվի և խոսքի եռահարաբերության խնդրին. լեզուն ոչ միայն հաղորդակցության, այլև մտածողության ձևավորման միջոց է. փոխվում է մտածողությունը, դրան համապատասխան փոփոխվում կամ կերպարանափոխվում է լեզուն:

Այսընյանը կրկին ու կրկին հաստատում է համընդհանրական լեզվաիրողությունը. "Կտրհող ու խօսող մարդկութիւնն է իւր լեզուին ձեւն ու կերպը տուողը: Առատ գաղափարաց տէր ժողովուրդ մը առատ ու ճոխ լեզուի ալ տէր է, գեղեցիկ մտաց տէր ըլլողը՝ գեղեցիկ լեզուի եւ այլն" (էջ 33):

Այսընյանը թե՛ տեսական, թե՛ գործնական հարցերի հարց է համարում ազգային լեզվի երկփեղկումը՝ "լեզուաց երկուսությունը": Ինչո՞ւ այդպէս, և ինչպէ՞ս նրանցից յուրաքանչյուրին իր իրավունքը տալ: Նա հայերենի ընթացքը երկու շրջափուլի է բաժանում՝ հինհայերենյան և նորհայերենյան: "Մեռյալ" գրաբարի և "անկենդան" աշխարհաբարի կողքին քննում է նաև ռամկական լեզուն՝ թե՛ "նախնեաց ռամկօրէնը", թե՛ իր ժամանակինը՝ գրելով. "Այսօրւան օրս երկու այլեայլ հայերէն լեզուաց տէր ըլլալնիս ամէն խնդրէ եւ երկբայութենէ դուրս է:– Հնութեան դիմաց նորութիւն, ճոխութեան՝ աղքատութիւն, ընդհանրականութեան դիմաց մասնականութիւն. մեռելութիւն եւ կենդանութիւն. ասոնք են մեր հայերէն լեզուն երկուքի բաժանող՝ Գրաբար եւ Աշխարհաբար զանազանող վայրկեանները: Չատ նկարագիր եւ բնաւորութիւն, զատ բառից մթերք, տարբեր նշանակութիւն եւ կիրառութիւն, զատ օրէնք եւ քերականութիւն, միով բանիւ՝ երկու էապէս իրարմէ զանազանեալ լեզուներ ըլլալու ոչինչ կը պակսի. այնպիսի լեզուներ՝ որոնց երկունքն ալ, մէկը անցեալ եւ միւսը ներկայ աշխարհի լեզուներ ըլլալով՝ իրենց յատուկ կենցաղական ու գրաւորական կեանքն ունեցած են" (էջ 27–28): Այս հարցի լուծման ճանապարհին Այսընյանը հանգել է համալեզվական ճշմարտության՝ խնդիրը զուտ գործնական է, այսինքն՝ պետք չէ փնտրել, թե ո՞ր լեզուն ենք ուզում բանեցնել, այլ թե ո՞րն ենք հարկադրաբար գործածում, և որո՞ւմ կարող ենք ապրել: Նոր լեզուն կույր դիպվածի արդյունք չէ կամ թե սուկ դժբախտության արգասիք, այլ "բնական օրէնք եւ մարդկային մտաց հոգեբանական ընթացից մէկ երևոյթը՝ սկզբնաբար, ո-

րուն լրացուցիչն է ժամանակը, որուն կամա ակամա հարկ կ'ըլլայ հպատակիլ: Եթէ մեր ձեռքը տրուած ըլլար բնական օրինաց վրա իշխանութիւն, թերևս բնութեան շատ ընթացքը կը կասեցընէինք, կամ թէ ետ ալ կդարձընէինք այն գերբնական զօրութեամբ, և ոչ մեռեալ լեզուներու միայն, հապա շատ ուրիշ մեռեալներու կեանք կը պարգևէինք: Բայց իրաց վիճակը մեր բաղձանքէն տարբեր է" (էջ 252–253): Այսպէս մտածելով՝ Այտընյանն ուսուցանում է՝ չարյաց առաջին դարմանը, ասում են, պատճառը փնտրելն է, ճանաչելը, բայց դարմանն անելու անկարողութեան դեպքում մեծ սփոփանք է հասկանալ և ընդունել, թէ չարիքը հարկավոր ու անհրաժեշտ չարիք էր:

Նշանավոր լեզվագետը չէր կարող չանդրառանալ գրաբարի վերծանութեան և գրաբարահանութեան գործադրական խնդիրներին: Տեսականորեն գրաբարը սրբազան վաղեմութեան ներկայացուցիչն է և "անհնանալի հնութիւնների" մշտնջենավոր ավանդապահը, և նրա ուժն ու վայելչությունը պահելու միակ միջոցն այն իր սրբազան վիճակի մեջ պահպանելն է և ոչ թէ ռամիկի բերանը թողնելը: Ինչո՞ւ չեն կենդանանում մեռյալ դյուցազնական լեզուները: Որովհետև ցանկացած լեզու, որ հազարավոր տարիներ ի վեր անգործութեան մեջ է և աշխարհին ծանոթ է բառարանով ու քերականութեամբ, միայն շինծու կարող է լինել: Կասկած չկա, որ հին լեզուն գործածողը պետք է որ անտեսի անձնական ճաշակը, հին հեղինակների գաղափարողը լինի, մի խոսքով՝ ինքն իրեն հին աշխարհը փոխադրի՝ փորձելով թէ՛ հին և թէ՛ նոր աշխարհներին միաժամանակ խաբել: Բնականաբար, անհիմն չէ նրա տարակուսանքը. "Եթէ մենք զմեզ հին ժամանակներու չենք կրնար փոխադրել, ինչպէս կուզենք որ հին ժամանակներում խօսուածքը մեր ժամանակները բերենք" (էջ 287): Այնու կողմից՝ Այտընյանի համար մերժելի է այն մարդկանց մտածելակերպը, ովքեր գրաբարը որպէս մեռյալ մարմին են դիտում՝ փութալով մեջտեղից վերացնել: Արդո՞ք այդ "մեռելահանութեան" արդյունքը չէ, որ հայի ձեռքից հնութեան անհամար հրաշակերտներ անհետացան: Դատապարտելի են նրանք, ովքեր մի ձեռքում առաջադիմութեան դրոշմը պահած, մյուսում՝ լուսավորութեան վառվող ջահը, հանկարծ սկսում են մատենադարաններ այրել:

Խնդրի լուծման ամենամեծ "կնճիռը" երկու հայերենների միջև սահմանագծի որոշումն է. սահմագիծ, որը կամա՞ծին չէ. ժամանակի հանգամանքներն ու նոր աշխարհի ընդհանուր կարգն են այն գծել: Այս դեպքում ևս դասական է Այտընյանի խորհելաձևը. բավական աղետալի է այն "հատակագիծների" գործադրությունը, որոնց մեջ առաջադիմութեան գաղափարն ապստամբութեան գաղափարին կից է ըմբռնվում: Նա փորձում է ցույց տալ լեզվի գործածութեան եզրագիծը: Ամեն գործություն պետք է ներգործի այնքան և մինչև ուր կարող է: Սա վերաբերում է և հին լեզվի գործածութեանը՝ այնքա՛ն ժամանակ և այնտե՛ղ,

ուր հինն առանց “կերպարանաց այլայլություն” ընդունելու, առանց “Ժամանակագրական բռնություն կրելու” կարող է մտածողության և հաղորդակցման գործառնությունները կատարել: Ուրեմն՝ տարագիր չանել գրաբարը, բայց և “սահմանն ցուցրներ իրեն՝ “վանքերու որմունքը կամ ճեմարաններու սրահները”” (էջ 310):

Նոր լեզվի բոլոր գանձերը հնի մեջ են, և հինը ստացողը “տիրած է նորոյն վրա”: Այս սկզբունքով առաջնորդվելով՝ լեզվագետը եզրակացնում է. “Քանի որ երկու լեզուաց տէր է այս օրս Հայ ազգը, ըստ մեզ պատշաճ ու հարկաւոր է երկուքին ալ ընդհանրական ուսումն ու մշակութիւնը, այնպէս որ չէ թէ միայն գրաբարը գրաբարին համար եւ աշխարհաբարն աշխարհաբարին համար, այլ և նաեւ փոխադարձ կերպով՝ աշխարհաբարը գրաբարին համար եւ գրաբարն աշխարհաբարին համար կ’արժե եւ հարկ է սորվիլ ու մշակել ամենայն փութով” (էջ 319):

Ա. Այտընյանը լեզվի՝ հասարակության կառուցվածքով պայմանավորված սոցիալական և գործառական տարբերակների խնդրին էլ է անդրադառնում, բնական է համարում լեզվի աստիճանականությունը, չի անտեսում լեզվի տարբերակների գոյությունն ու լեզվագործածության ոլորտների տարբերությունները: Այս հարցում մեր լեզվի “անգիր” ժամանակները ոչինչ “չեն ասում”, իսկ գրավոր ժամանակներն անապատների նման “լռում են”... Լեզվագետ Ա. Աբրահամյանն իրավացիորեն նշում է, որ լեզուների տարբերության ըմբռնման առաջին արտահայտությունը կարելի է համարել աստվածների և մարդկանց լեզուների առանձնացման վկայակոչումները բազմաթիվ ժողովուրդների դիցաբանության մեջ, իսկ հին աշխարհի լեզվաբանական ու ճարտասանական աշխատություններում հաճախակի են ընդգծվել միջլեզվային և ներլեզվային դասակարգման տարբեր հիմունքներ³: Եղած աղբյուրներին տեղյակ լինելով կամ գուցե տեղյակ չլինելով՝ Ա. Այտընյանը գիտակցել է՝ գրաբարն անգամ իր նախասկզբնական վիճակում միատարր լինել չէր կարող. “Ո՞վ կրնայ հաստատել՝ թէ ճոխ նախարարաց սեզ ամբոցներուն մեջ նոյն ոճն ու նոյն լեզուն կը հնչէր՝ ինչ որ հանդարտիկ խաղաղասեր ընտանեաց խոնարհ երդերուն տակ: Բնական է մտածել՝ որ երբ մէկ կողմանէ դպրաց դասու մը տկար եղեգներում յեցած ազնուագոյն լեզուն իւր գոյութիւնը հաստատ բռնել կը ջանար, միւս կողմանէ ժողովրդեան բազմութիւնն իւր ցածագոյն բարբառը՝ նորանոր փոփոխութիւններովն ու աղավաղութիւններովը մէկտեղ կը շարունակէր: Բայց այս ամէնը դարձեալ լոկ մակաբերութենէ աւելի չեն” (էջ 48): Բնականաբար, ազգի

³ Տես՝ Ա. Ա. Աբրահամյան. Արսեն Այտընյանի լեզվաբանական հայացքները, էջ 113–115:

մեջ խորհողն ու խոսողը մեկ անհատը չէ, և ոչ էլ ամենքը միևնույն կարգի և վիճակի մարդիկ են. ըստ լեզվակիրների իմացականության և զգացողության աստիճանների՝ լեզվում որոշ աստիճանականություն է դրսևորվում՝ բազմազունյան պեսպեսություններով. “Աւագանւոյ կամ Ադատաց լեզու”, “Ուսումնական կամ Գիտնոց լեզու”, “Հասարակ կամ Ընտանեկան լեզու”, “Գռեհիկ կամ Գեղջկաց լեզու” և այլն: Սրանք էլ իրենց գույներն ունեն՝ ազնիվ կամ կոշտ, զարդարուն կամ պարզ և այլն: Իր ժամանակից վեր բարձրանալով և անուղղակիորեն առնչվելով հանրալեզվաբանության խնդիրներին՝ լեզվագետը կարևորել է բազմաթիվ տարբերակների առկայության պայմաններում լեզվի միասնականության ու ամբողջականության խնդիրը:

Այտրնյանն ուրվագծում է իր ժամանակի լեզվավիճակը. մեռյալ գրաբար և անկենդան աշխարհաբար. միջակա անհարդար վիճակ. եղծված հնի կողքին տարբեր բարբառների բաժանված, օտարոտի տարրերով խառնված, գրագետների մոտ հարգ ու պատիվ չգտած նոր լեզու, որին “յեղեղուկ ժամանակն այնչափ կերպեր ու կերպարանքներ զգեցուց, որչափ ուրիշ մը չէ երբեք զգեցած”, և “բախտին խստութիւնն այն չափը պիտի հասներ այս լեզուին վրայ՝ որ իրեններն ըլլային զինքն հալածող, որ այն բերաններէն չարախօսուէր՝ որոնց մէջ իւր ծնունդը գտեր էր... Կարծէս թէ վրէժխնդիր Ուրուական մըն էր զինքն հալածողը” (էջ 257): Բայց ինչո՞ւ գարմանալ, որ “Բնությունն” ու “Ժամանակը” միաբանվել են՝ հնագույն ազգերից մեկին ևս մեկ հին և մեկ նոր լեզու տալու: Մյուս կողմից՝ լեզուների պատմությամբ հաստատված կանոն է՝ “միտքն է օրենսդիր և ոչ կամքը”, և բարի ցանկությամբ, բուռն բաղձանքով իրավիճակը հնարավոր չէ փոխել: “Գէշ խնայութիւն չէ հոգալ որ մէկ ժողովուրդը մէկէն աւելի լեզու չունենայ, բայց աւելորդ են ողբն ու տրտունջը, և վայրապար յոգնութիւն է եղածը չեղած երևցրնել, կամ եղածը չեղած ընելու ջանալ” (էջ 263):

Հայագետը լեզվի պատմաբնության շղթայում ուշադրության կենտրոնում է պահում նաև արևմտահայ աշխարհաբարի նկարագրության հետևյալ օղակները.

Ա. Գրի գյուտը: Ցանկացած աննյութ լեզու “լեզվի ազնվացուցիչ տարրի”՝ գրի հաստատուն կերպարանքով է մարմին առնում: Հազարամյա հայերենի նորմավորումը միայն գրի շնորհիվ անհրաժեշտություն դարձավ: Գիրն է հաղորդության այն խողովակը, որով ներկա դարն իրենից հազարավոր տարիներ առաջ ապրած ցեղերի խոսքն է լսում և հասկանում: Ա. Այտրնյանը լեզվի պահպանության և նորմավորման հարցերում գրի կարևորության մասին նշում է. “Առակ է՝ թէ խօսքը կը թռչի, գիրը կը մնայ: Գիրը, որ ժամանակակից բացակայից միանգամայն եւ ապագայ հեռաւորաց ուղղուած մնայուն դրոշմ է, լեզուին անդադար կերպարանափոխութեան ընթացքին առջելը բաւական ամուր

թումբ մըն է ...” (էջ 35): Գրավոր խոսքի միջոցով է, որ ձևավորվում է “օրինաց մատյանը”, որը “հարգում են” հաջորդ ժամանակներում, որին քիչ թե շատ հպատակվում են ապագա սերունդները՝ երբեմն՝ ավանդապահպանության օրենքին հլու՝ ներկա բացատրությունը նրան զոհելով, երբեմն՝ ետադաս անելով, երբեմն էլ խնդրահարույց հարցերում իրենց նախապատվությունը պահանջված չափավորությամբ առաջադասելով: Ավելին, լեզվագետը չի անտեսել գրավոր և բանավոր խոսքերի տարբերության հարցը. գրողը խոսողից առավել մտադիր է պահպանել լեզվական կանոնը, առավել պարտավորվածություն է զգում, պատասխանատվություն կրում:

Բ. Լեզվի նորմավորման և լեզվական նորմի փոփոխության հարցերը: Տիեզերական ընդհանուր կանոն է՝ յուրաքանչյուր լեզու ժողովրդի բերանում է աստիճանաբար փոփոխվում՝ ամրակայված օրենքների դեմ մեղանչելով, բայց և նորից կանոնավորվում է՝ բնական տրամաբանությամբ ու բնական ազդմամբ: Մյուս կողմից լեզվաբանը խոստովանում է՝ որքան խոսքը կանոններով կապկպված է, շղթայված, այնքան պարզունակ է և վայելչությունից զուրկ: Լեզուն իր փոփոխությունների ընթացքում ձգտում է կատարելության: Լեզունների հազարամյա պատմության մեջ ընդունված է կատարելության վերին աստիճանը կոչել “Ոսկեդեն դար”՝ բովանդակ իւր անցյալէն եւ ապագայէն գերագանց”: Նույնի համեմատությամբ հաջորդողներն էլ “Ոսկեդենից” հեռանալու համեմատ անուն են առնում՝ “Արծաթի”, “Պղնձի”, “Երկաթի”, մինչև “Խեցեդեն դար”: Լեզվի փոփոխության հարցում ևս կենսունակ է փիլիսոփայական հանրահայտ օրենքը՝ “քանակական փոփոխությունները պատճառ են դառնում որակական փոփոխությունների”: Այն, ինչ ծնվում է, պետք է ապրի, իր նմանն առաջ բերի և մեռնի. սա է բնության խորհուրդը: Բայց և բնության մեկ այլ օրենք էլ սահմանում է՝ ոչինչ միանգամից չի լինում, և ամեն փոփոխություն “անցման կարոտություն” ունի: Այս օրենքները լեզվի վրա էլ են տարածվում: Լեզվաբան-բանասերը իմաստասիրում է. “Ծնանիլ, ապրիլ, իւր նմանը յառաջ բերել եւ մեռնիլ. ասոնք են մարդկութեան եւ անոր շատ իրողութեանցն էական վայրկեանները: Մարդկային խօսողութեան գործիքը, լեզուն, ան ալ հարկաւ այս չորեքատիկ անցքերէն կ’անցնի, եւ բնութիւնը, որ ծանօթ սկիզբ մըն է թէ երբեք Ոստիւն չ’ըներ իւր ընթացքին մէջ, հոս ալ Անցման կարօտութիւն ունի եւ երկարագոյն ժամանակի: Լեզուաց այս քառապատիկ վայրկեաններն այնչափ ընդարձակ Շրջաններ են” (էջ 31): Ուրեմն՝ լեզուն փոփոխվում-փոխվում է ներքին-բնականոն առաջընթացի թելադրանքով, իսկ փոփոխությունների հիմնապատճառը չգործածվելն է, անգործության դատապարտվելն է, և լեզվի ազնվացումն ու կատարելագործումն առանց “բռնագրության”, առանց կամայականության պիտի լինեն, իսկ ներկայի տարածամ ու ինքնակամ փոփո-

խությունները սովորաբար ապագան են եղծանում: Այտրնյանը լեզվի գլխավոր “այլայլիչներ” է համարում քաղաքական իշխանությունը, կրոնը և գիրը: Մրանցից գատ այլ պատճառներ էլ է նշում՝ լեզվի ներքին պահանջմունքը, հաղորդակցական իրավիճակը, քաղաքական անցքերը, տարածական հեռավորությունը, “գաղթականությունը”, աշխատակազմի գործընթացը և այլն:

Գ. Լեզվական շեղումները: Այտրնյանը խոսում է նաև զեղծումների և խոստումների մասին, հանգում սրանց դիտավորյալ և ոչ դիտավորյալ տարբերակմանը՝ տողատակում մեջբերելով Կիկերոնի խոսքը՝ “Սովորությունն ընդունելի ըրած է քաղցրության համար երբեմն լեզուին օրինացը դեմ մեղանչել” (էջ 52): Նրան մտահոգող հարցերից մեկը օտար ազդեցությունների կամ, ինչպես ինքն է ասում, “լեզուին տարրալուծությանը մեջ՝ այս քիմիական խնամության գործության” խնդիրն է: Օտարազործածությունը ցանկացած լեզվի ետընթաց շարժման գլխավոր դրդիչն է: Մյուս կողմից՝ հին և նոր լեզուների քննական համեմատության արդյունքում ընդհանուր կանոնի բացառություն պիտի համարվի, եթե մի լեզու օտար կամ եկամուտ բառեր չունենա. ներքին կարոտությամբ պահանջվող արտաքին ազդեցությունը բնական երևույթ է: Օտարությունների ճարտար փոխառությունը ոչ լեզվի հարգը կարող է նվազեցնել և ոչ էլ վայելչությունը մթնեցնել, մանավանդ եթե հայտնի հեղինակների օրինավոր գործածությամբ ու ընդունելությամբ է վավերացված: “Այս ճարտարությունն ալ ուրեմն ինչպես ուրիշ ամեն արուեստ՝ որոշ կերպ ու գաղտնիք մ'ունի, որ օտարինն իրեն յօդ է առանց մուրացիկ երևալու” (էջ 224): Այտրնյանը սովորեցնում է փոխառող-թարգմանողին. “Ժամանակիս բանասերն ալ հարկ է որ իւր խստութիւնը գիտնայ մեղմել ... Շատ բան իբրեւ հարկաւոր, քանի մը բան իբրեւ վայելուչ՝ պատշաճ է ընդունիլ, կամ ընդունուածը չմերժել, յամենայնի չափը պահելով” (էջ 336): Այսինքն՝ օտարության չափը Չափավորությունը պիտի լինի: Բայց օտարությունները նաև անհոգության և լեզվական բարձիթողության, անչափության արդյունք են:

Դ. Լեզվի “նորոգության”, “մշակության”, այլ կերպ ասած՝ լեզվաշինական աշխատանքները: Լեզվի թուլանալու պատճառը թերակատար քննությունն է, և մեր ձեռքում է նրա խոտելի մասը ջնջելը և “հարդարյալ կերպարանք տալը”: Որպես նորմավորման սկզբունք նշում է. “Բնութեան հպատակիլ եւ արուեստական մշակութիւնը բնութենէ անբաժին բռնել՝ մարդկօրեն գործողութեան գլխաւոր առավելութիւնն է” (էջ 318): Եզրակացությունն անբեկանելի է՝ յուրաքանչյուր լեզու անհրաժեշտ է մշակել և կատարելագործել:

Ե. Լեզվապաշտպանության անհրաժեշտությունը: Հայտնի է, որ այտրնյանական հայերենն իր ներկա վիճակի մեջ գովասանքի արժանի չէր, սակայն այն, որ նրա գլխավոր առավելությունն իր հարկավոր լինելն էր, և դրանով իսկ

լեզվակիր հանրությանը ծառայություն էր մատուցում, արժանի էր արդար պաշտպանության:

Զ. Ուսուցումն ու կրթությունը: Չկա այնպիսի ազգ կամ ժողովուրդ, որ առանց ուսման ու կրթության իր սեփական մայրենի լեզվով անսխալ խոսելու և գրելու պարծանքն ունենա: Այս հարցում, նաև լեզվի նորմավորման գործընթացում կարևորում է դպրոցի դերը. այստեղ է, որ կարելի է սովորել “ըստ օրինի խոսել”:

Է. Մայրական դաստիարակությունը: Մատաղ սերնդին կրթելու համար անհրաժեշտ է, որ մայրերն էլ ուսումնական լինեն. “Ազգիս մէջ ալ ուսումնասիրութիւն չմըտնէ պիտի, մինչեւ որ մայրերն ալ ուսումնական չըլլան, որպէս զի անոնց զուակաց կազմութեանը մէջ ուսումնասիրութիւն տարրանայ, և շատ կանուխ ուսման յարգն ու կարեւորութիւնն ճանչեն” (էջ 327):

Ը. Լեզվի տեսական և գործնական ուսուցման փոխկապակցվածությունը: Իհարկէ, այս հարցը ևս քննվում է գրաբարի և աշխարհաբարի առնչությամբ, բայց այն իր կարևորությամբ ավելին է: Գործնականն առանց տեսականի մի շենք է՝ առանց հիմքերի, կամ գոնե հիմք է՝ առանց հաստատուն լինելու: Եթե նոր մատենագրությունը “ստուգի” գործարան է, ուր “կռանահարութեան և ձեռնավարութեան կարօտ” լեզուն պիտի գործի և գործածվի, ապա նույն գործարանին նյութ մատակարարողը, նրա “բովքը” գրաբարն է. առանց “բովուց” գիտության, առանց նյութի տարերքը տեսականապես և հիմնովին ճանաչելու հնարավոր չէ լեզվին կատարյալ ձև տալ: Այս լեզվապայքարի ընդդիմակաց կողմերն անհաշտելի չեն. մեկը պարզապես բանասեր հոգի է, մյուսը՝ գործասեր: Կհաշտվեն և գովեստի արժանի կլինեն, եթե ջանան “բանասեր-գործասեր” լինել:

Թ. Լեզվամշակների աշխատանքը և մշակության գործիքները: Ի վերջո, Այտրնյանը չէր կարող չարժեքավորել ազգային լեզուն “ուսման նյութ” դարձնողների՝ “բանասեր-գործասեր” լեզվամշակների աշխատանքը, նրանց ջանքն ու հորդորները և մատուցած “կերպ-կերպ նպաստները”: Լեզվամշակը ստորին գործավոր չպետք է լինի, չպետք է լինի և վերին օրենսդիր: “Քերականությունը” թերթելիս հաճախ են աչքի զարնվում լեզվամշակողին ներկայացվող պահանջներն ու զանազան գնահատականները, ինչպես՝ դարմանող, ազնվացնող, պատշաճորեն խիստ և ներողամիտ կամ՝ հանճարը՝ սուր, ճաշակը՝ կիրթ և ընտրող, զգացողականը՝ արթուն, ձեռքը՝ ճարտար: Բնականաբար, նա պետք է գրեր. “Մատաղատունկ մը, գորն որ ինչպէս ժամանակը ծնաւ, նոյնպէս նոյն ժամանակը կ’աճեցրնէ, կը հասցրնէ, ձեւն ու կերպարանքը կու տայ, ճոխ կամ աղքատ. հօր կամ տկար, գեղեցիկ կամ տգեղ՝ բոլորովին ապագային նպաստավորութեանն ապավինած: Այս լեզուի տունկը՝ որչափ որ պարարտ գետնի -

հիւթովն եւ զուարթ երկնից օղովն ու ցօղովը սնանելու բախտն ունենայ, միշտ մշակի մը ճարտար ձեռքին կարօտ է, որ դարմանէ, ուղղէ, քշտէ եւ ազնուացրնէ” (էջ 41): Մյուս կողմից՝ լեզվամշակը պետք է կարողանա իր խստությունը մեղմել, ընդունել կամ չընդունել, չմերժել կամ մերժել՝ ամենայնի չափը պահելով: Այնուամենայնիվ, քերականության մեջ անհատն արժեք չունի. ընդհանուր քերականագիտության այս մեծ ճշմարտությունն Այտընյանը նորից ու նորից է հաստատում. “Քերականութիւնը թէեւ իրօք օրինաց մատեան մ’ըլլայ, քերականութեան հեղինակն այն օրինաց ալ հեղինակը չէ. իւր պաշտօնն է դիտել, քննել այն օրէնքներն, որ բնութիւնը իւրովի կազմեր է, ժողովել, քովէ քով բերել, համեմատել, ընդհանուրն ու մասնաւորն գատել, բացատրութիւնը որոշել եւ այլն, եւ այլն, ճշդիւ այնպէս՝ ինչպէս բնական գիտութեանց որեւէ ճիւղին զբաղող մատենագիր մը ուրիշ պաշտօն կամ պարտավորութիւն չի ճանչնար իւր վրայ՝ եթէ ոչ բնութեան երևոյթներուն եւ անոնց օրինացը գումարութիւնն ընծայեցընել պարզապէս. եւ որչափ հաւատարիմ է այս մասին՝ այնչափ ի մերձուստ եւ ապահով ճամբով հասած է վախճանին, եւ նոյնչափ վստահ է իւր պաշտօնն անվրէպ կատարած ըլլալուն: Լեզուներն ալ բնութեան հորիզոնին վրայ բնական երևոյթներ են. եթէ քերական մ’այս տեսութեան մեջ սխալած է, հարկ է ըսել, թէ իւր պաշտօնը չէ ճանչցած” (էջ 323):

Լեզվագետի ուշադրությունից դուրս չի մնում նաև “մշակության” գործիքների անհրաժեշտության հարցը. “Խնամով եւ մտադրութեամբ շարադրուած գրութեանց յաճախութիւն, քերականութիւն ու բառարան՝ լեզուին մշակութեան բուն ընտիր գործիքներն են” (էջ 41): Այսպիսի խնամակալների ձեռքերում պահվող ճոխ ժառանգության տեր լեզուն չի կարող չմշակվել, չզարգանալ:

Հայերենի ընձեռած փաստական նյութի պատմահամեմատական քննությամբ, լեզվի և լեզվական նորմի փոփոխության վերաբերյալ արժեքավոր դիտարկումներով, արևմտահայ աշխարհաբարի քերականական կառուցվածքի գիտական նկարագրությամբ Ա. Այտընյանն իրավամբ համարվում է հայերենի պատմական քերականության հիմնադիրը:

Զարիկ Աղաջանյան – բ. գ. թ., դոցենտ: ԵՊՀ-ի հայոց լեզվի ամբիոնի դասախոս: Գիտական հետաքրքրությունները՝ ժամանակակից հայերենի նորմավորման, լեզվի պատմահամեմատական քննության, խոսքի մշակույթի ձևավորման, հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկայի, հանրակրթության հարցեր: Հեղինակ է 8 մենագրության (2-ը՝ համահեղինակությամբ) և շուրջ 17 հոդվածի: Lu060423el@mail.ru

REFERENCES

- A. S. Abrahamyan.** Arsen Ayt'nyani lezvabanakan hayacqneri, Ye'rev'an, 1984 (in Armenian).
A. Ayt'nyan. Չոռական զերականուտյուն ասխարհար կամ արժի հայերեն լեզվի, Ye'rev'an, 1987 (in Armenian).
E. B. Aghayan. Hay lezvabanut'yan patmut'yun, Ye'rev'an, 1958 (in Armenian).

ЗАПАДНОАРМЯНСКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК И ВОПРОСЫ ЕГО
НОРМИРОВАНИЯ В ГРАММАТИКЕ А. АЙТЫНЯНА

ЗАРИК АГАДЖАНИЯН

Резюме

Ключевые слова: двуязычие, мертвый древнеармянский язык, безжизненный ашхарабар, изменения языка, варианты языка, западноармянский язык, языковая норма, грамматический строй, научная грамматика, описательная грамматика западноармянского языка, языковед, инструменты развития языка.

Арсен Айтынян принадлежит к числу видных представителей армянской филологической науки. Его считают основателем исторической грамматики армянского языка.

Грамматика является самым важным признаком, по которому дифференцируются языки. По мнению лингвиста, она – искусство, которое учит: 1) понимать правильно, 2) писать и говорить без ошибок. В своем труде «Критическая грамматика ашхарабара или современного армянского языка» арменовед описывает состояние языка своего времени: мертвый древнеармянский и безжизненный новоармянский. В цепи исторического исследования языка он считает важными: а) вопросы нормирования языка и изменения языковой нормы; б) работу, связанную с языковым строительством; в) необходимость защиты языка; г) роль обучения и образования, в особенности значение школы: именно здесь можно научиться правильно говорить; д) взаимосвязанность теоретического и практического обучения языку; е) работу тех, кто занимается проблемами языка; ж) необходимость инструментов развития языка; з) материнское воспитание и т. д.

Сегодня в процессах нормирования современного армянского языка, регулирования работ по языковому строительству, ведения правильной языковой политики «Критическая грамматика» Айтыняна играет большую роль.

Зарик Агаджаниян – к. филол. н., доцент. Преподаватель кафедры армянского языка ЕГУ. Научные интересы: нормирование современного армянского языка, его историко-сравнительное исследование, формирование культуры речи, методика преподавания

языка и общеобразовательные вопросы. Автор 8 монографий (в 2 как соавтор) и около 17 статей. Lu060423el@mail.ru

WESTERN-ARMENIAN LITERARY LANGUAGE AND QUESTIONS OF ITS
NORMALIZATION IN A. AITYNYAN'S GRAMMAR

ZARIK AGHAJANYAN

S u m m a r y

Key words: bilingualism, dead old Armenian language, lifeless Ashkharabar, the changes of the language, variants of the language, Western Armenian literary language, lingual norm, grammatical structure, scientific grammar, Western Armenian descriptive grammar, linguist, tools for language development.

Arsen Aitynyan is one of the prominent representatives of the Armenian philological science. He is considered to be the founder of the historical grammar of the Armenian language.

Grammar is the most important feature by which the languages are differentiated. In the linguist's opinion it is an art that teaches 1) to understand correctly, 2) to write and speak without mistakes. In his work "Critical Grammar of Ashkharabar or Modern Armenian Language" a specialist of the Armenian studies describes the state of the language of his time: the dead old Armenian language and the lifeless modern Armenian language. In the chain of the historical research of the language he considers the following as important: a) the questions of language standardizing and the changes of the language norm b) work related to the language building c) the necessity of the language protection d) the role of teaching and education especially the importance of school: it is here, that one can speak correct e) the interconnectedness of theoretical and practical language teaching f) the work of those who deals with the language problems g) the necessity of tools for language development h) mother's upbringing, etc.

At the present time A. Aitynyan's "Critical Grammar" plays an important role in the process of standardization, regulation of the work on the modern Armenian language building, as well as in the conduction of the correct language policy.

Zarik Aghajanyan – Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor. Lecturer at the YSU Chair of Armenian Language. Scientific interests: standardizing of the modern Armenian language, its historical-comparative method, formation of the language culture, methods of teaching and questions of general education. Author of 8 monographs (she is a co-author for 2 of them) and about 17 articles. Lu060423el@mail.ru